

УДК 821.161.2.02 : 821.16

М 48

Оксана МЕЛЬНИК

**ПОЕТИКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ
У КОМПАРАТИВНОМУ ЗРІЗІ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР**

У статті простежено сутність типологічних вимірів та поетикальних особливостей творчої манери Миколи Маркевича як представника українського романтизму першої половини ХІХ ст. Дослідження здійснено з залученням компаративного методу: зіставлено специфіку вияву визначальних ознак цього літературного напрямку в українській та інших літературах періоду романтизму. Це допомогло глибше осягнути загальні закономірності розвитку європейської та української літературних систем.

***Ключові слова:** романтизм, еволюція, типологія, поетика, національна культура.*

***Постановка проблеми.** Романтизм як літературний напрям характеризується типологічною єдністю [11, 249]. Водночас у ньому виразно проявляється своєрідність письменства того чи того народу, адже кожному з національних інваріантів властиві як спільні концептуальні ознаки, так і специфічні. Останні зумовлені суспільно-політичними й культурно-історичними обставинами життя відповідного етносу. Відтак романтизм, з одного боку, активізував зв'язки між спорідненими і неспорідненими літературними системами, а з другого, – увиразнив самотність духовних змагань їхніх представників. Цю парадигму ілюструє життєвий і творчий шлях Миколи Маркевича*

(1804 – 1850) – історика, етнографа, фольклориста, поета, музиканта, уродженця Глухівщини, сина українського поміщика, родовід якого сягав вищої гетьманської адміністрації XVII – XVIII ст. У 1817 – 1820 рр. Микола Маркевич навчався в «Благородному пансіоні» при Головному педагогічному інституті в Петербурзі, тут зблизився з декабристськими літературними колами. Далі в Москві навчався музики у відомого ірландського композитора Джона Фільда (1782 – 1837), писав вірші російською мовою, перекладав Ф. Шиллера й Дж. Байрона. Водночас його захоплювали поезії К. Рилєєва, присвячені вільній боротьбі України. У цьому контексті важливо наголосити: оригінальна художня й наукова творчість М. Маркевича просякнута патріотичним духом, спрямована на дослідження в романтичному ключі історії України та збереження національних фольклорних набутоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавчі концепції дослідників творчих досягнень М. Маркевича вирізняються різноаспектністю дослідницького пошуку. Однак розвідки таких учених, як І. Айзеншток [1], В. Белінський [3], О. Грушевський [5], Є. Косачевська [7], С. Крижанівський [8], О. Ясь [13] розкривають передусім теоретичні засади тогочасного стану еволюції літературного процесу. Йдеться здебільшого про висвітлення деталей біографічного плану та елементів змістово-тематичного аналізу його поетичного та наукового доробку. Водночас вивчення міжлітературних взаємин на матеріалі творчості М. Маркевича відкриває в українському літературознавстві нові перспективи для розгортання діалогу культур у сучасних умовах. Актуальність наукової розвідки посилюється тим, що на зламі XX – початку XXI ст. оцінювальні критерії осмислення творів М. Маркевича зазнали об'єктивної трансформації.

Мета статті – виявити типологічні збіги та розходження у творчості М. Маркевича на тлі здобутків митців епохи романтизму.

Організаційною константою українського романтизму, яка забезпечувала синтез і кореляцію усіх його складників та течій і визначала головний ідейно-естетичний зміст, є осмислення минулого народу з проєкцією на розуміння його сучасного й майбутнього. Ідея народності – визначальна концепція романтичного історизму. У цьому

зв'язку вихід у світ 1842 – 1843 рр. «Історії Малоросії» М. Маркевича, побудованої на національній основі, став вагомою подією в українській історіографії й літературі. Основу текстів п'ятитомника становить художньо майстерна й документально засвідчена розповідь про історію України. На підставі описуваних документів М. Маркевич намагається віднайти причини героїчної й водночас трагічної долі України. При цьому свій виклад він доповнює загальними зауваженнями, етичними сентенціями, ліричними відступами і психологічними роздумами. Цей історичний твір характеризує емоційна, барвиста мова з численними авторськими вкрапленнями й оцінками історичних подій, зокрема образу Івана Мазепи. Образ українського гетьмана І. Мазепи привертав увагу не тільки українських, але й зарубіжних письменників (Ф. Вольтер, В. Гюго, Ю. Словацький). Бо ж мовиться про постать в українській історії, яка своєю діяльністю і вчинками виразно виявила духовні устремління українського народу на шляху до набуття суб'єктності [2, 88 – 89]. Звідси – нерівнозначність, а нерідко й полярність сприйняття його ролі у суспільно-історичних процесах XVII ст. Це дало можливість дійти висновку: літературний образ гетьмана творився залежно від пануючої у суспільстві ідеології у річищі романтичних традицій. У західноєвропейській літературі І. Мазепа постає не як зрадник, а ідеалізований герой, палкий коханець, герой, який прагне досягти поставленої мети.

У національних літературах Центральної й Західної Європи романтичний герой, який перебуває в атмосфері зруйнованої єдності природи та культури, виявляє роздвоєність у почуттях, індивідуалізм і «світову скорботу». Натомість романтичний герой у творах української літератури, зокрема М. Маркевича, діє у цілковитій гармонії з природою. Він пов'язує свою особисту долю з долею народу, країни, з боротьбою за національну незалежність. Відповідно «світова скорбота» постає загальнонаціональною тугою за минулим і незалежністю України.

Специфіка порівняльного вивчення жанрів, стилів, традиційних образів і сюжетів вимагає перехресного теоретичного, порівняльно-історичного й зіставного висвітлення як основного методологічного

орієнтира. Досвід еволюційного розвитку компаративістики переконує, що універсальної методології не існує. Утім, є загальні принципи, тобто методологічні стратегії, на яких може ґрунтуватися сучасне порівняльне дослідження. Це – фахові досліди в обраній галузі, які не пропагують методологічний плюралізм, проте заперечують вузьку спеціалізацію на користь міждисциплінарного підходу, підтримуючи в такий спосіб фактично необмежені контекстуальні й культуральні студії [4, 389].

У сучасних дослідженнях, де проаналізовано окремі етапи розвитку романтизму чи стильові особливості належних йому різножанрових творів, аргументовано увиразнено таке: романтизм як інтелектуальний рух не був винятково літературним напрямом. Приміром, на слов'янському ґрунті його доцільно трактувати на рівні національної ідеології, завдяки якій можна краще зрозуміти сенс історії, національну ментальність, а також чітко осмислити антропологічне значення новітньої культури та її джерел [6, 11].

Нові романтичні імпульси отримали в Україні благодатний ґрунт і вплинули на зародження нової національної свідомості. Вони започаткували процеси, які стали рушійною силою романтичних літературних явищ і перемін [1, 9]. Суспільно-політичні явища, прояви самосвідомості, культурні й національні процеси, своєрідність українського історичного минулого знайшли відображення в героїко-епічній творчості народу та в козацьких літописах. Вони мали вплив не тільки на формування визначальних рис українського романтизму, але й на творення суголосних мотивів в українській, російській, польській літературах зазначеного періоду.

Становлення національної літератури – один із визначальних складових елементів розвитку кожного народу. Істотне значення для оцінки цього процесу має конкретизоване осмислення творчих здобутків його знакових представників у межах певної епохи. У добу романтизму вагомий вклад у збагачення діалогу українського письменства з інонаціональними літературами належить М. Маркевичу. Звернення до історії та її міфологізація сприяли тому, що основи національної культури, її джерела трактувалися ним у романтичному

ключі. З іншого боку, М. Маркевич інтерпретував історичні події по-художньому довільно. Він поетично змальовував їх у відповідності до своїх естетичних принципів, надаючи їм форму переказів, легенд. Саме завдяки романтизму як культурному явищу М. Маркевич отримав змогу довести своєму реципієнтові важливість пізнання історії українського народу з його багатотисячними традиціями. Адже романтизм характеризується передусім суперечністю, які відбуваються в історичному процесі. Звідси – вимога дослідження рідної мови, вивчення фольклору, міфології зі зверненням до народу як суб'єкта творення, носія надіндивідуальних смислів і значень.

Ведучи мову про розвиток українського письменства початку ХІХ ст., можна стверджувати: в українській літературі відбулося становлення романтичної традиції. Письменники розуміли її передусім як спосіб відтворення тих елементів соціальної й культурної спадщини, що фіксували стійкість і спадкоємність досвіду поколінь, часів і епох. Український романтизм охоплює період 20 – 60-х рр. ХІХ ст. [14, 12] Своїми ідеями й настановами, зокрема наголошуванням народності й ролі та значення національного в літературі й мистецькій творчості, романтизм відіграв визначну роль у пробудженні й відродженні слов'янських народів, зокрема українського. Становлення українського романтизму ознаменувалося з'явою праці «Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями» (1818) Олексія Павловського (1773 – 1822), а також збірки фольклорних пісень «Опыт собрания старинных, малороссийских песней» (1819) Миколи Цертелєва (1790 – 1869). Наскрізною тут є думка про самобутність української мови й української народної поезії.

Твори М. Маркевича в аспекті жанрово-тематичному групуються так: поетичні твори (оригінальні й перекладні); етнографічні матеріали; історичні дослідження; праці з питань сільського господарства, природознавства, статистики; літературно-критичні статті. Значну цінність становить його рукописна спадщина, що відображає суспільно-політичні переконання М. Маркевича. Її вивчення дало можливість цілісно

розкрити особливості таких творів, як збірки «Українські мелодії», «Звичаї, повір'я, кухня та напої Малоросії», «Народні українські наспіви, покладені на фортепіано», п'ятитомна праця «Історія Малоросії», документальна розвідка «Гаркуша – український розбійник», щоденникові записи.

Досліджуючи джерелознавчий внесок М. Маркевича в поетичну та художню творчість Т. Шевченка, констатуємо, що живі й безпосередні зв'язки й взаємовпливи, обмін літературою, піснями, віршами, – усе це характеризує стосунки М. Маркевича і Т. Шевченка. М. Маркевич опосередковано причетний до створення збірки «Кобзар», поеми «Гайдамаки», «Тризна», драми «Микита Гайдай», офортів «Дари в Чигирині...», «Смерть Богдана». Текстуальні порівняння дають підстави стверджувати: готуючи серію офортів «Живописна України», Т. Шевченко повсякчас мав на увазі працю «Історія Малоросії» М. Маркевича.

У сучасній компаративістиці окреслюється тенденція не тільки до перманентної зміни теоретико-методологічних позицій, але й до осмисленої спадкоємності досвіду й знань [12, 5 – 18]. Відтак має місце співіснування видозмінених, модернізованих методологічних підходів. Контактно-генетичний підхід, заснований на поєднанні діахронного та причинно-наслідкового планів, не розкриває повною мірою самотньої сутності художньої творчості. Відтак для розкриття проблематики більш доцільним постає висвітлення типологічного виміру творчих моделей романтиків. Тут вагомою є проекція на взаємодію тих літературних явищ, які позначені самостійним розвитком, а не сформовані внаслідок безпосереднього перехрещення контактів. Теза про те, що цілісність особистості М. Маркевича як митця проступає передусім у контексті типологічного порівняння з творчістю українських романтиків – Л. Боровиковського, А. Метлинського, Т. Шевченка, підтверджується, зокрема, яскравою наявністю спільних мотивів, тем та образів у творчості представників першої (М. Маркевич, Л. Боровиковський) та другої (А. Метлинський, Т. Шевченко) хвиль українського романтизму. Сприйняття М. Маркевичем мотивів та образів творів західноєвропейських авторів, у першу чергу, Дж. Байрона та

Ф. Шиллера впливало на формування нової жанрово-стильової системи, на оновлення образної структури художнього мислення поета. Споглядаючи специфіку зображення української теми у творчості А. Міцкевича, спостерігаємо схожість ідейно-естетичних категорій (змістових і формотворчих), моделей народно-фольклорного романтизму Т. Мура, Г. Гайне, Ф. Шиллера, М. Маркевича. М. Маркевич поділяв відчуття глибокої прихильності до рідного народу, яке в його доробку набуло самобутніх відтінків. Порівняльно-типологічна характеристика художньої та наукової спадщини М. Маркевича на тлі зіставлення з творами Л. Боровиковського, А. Метлинського, Т. Шевченка засвідчує: її характеризують мотиви розчарування, туги, «світової скорботи», меланхолії, ностальгії. У цьому зв'язку органічно сприймаються художні образи козака, гайдамаки, співця, бандуриста. У ліро-епічному жанрі присутні демонічні образи відьми, домовика, русалки, примари, живого мерця, чарівниці.

Проаналізувавши поетичну збірку «Елегії. Єврейські мелодії» М. Маркевича крізь призму прочитання його переспівів текстів з книжки «Єврейські мелодії» Дж. Байрона, засвідчуємо його майстерність у мистецтві інтерпретації. Захоплення поезією Дж. Байрона мало вплив і на формування ідейно-художнього змісту творів М. Маркевича. Шляхом трансформації новітніх для української літератури форм та образів митець у власній творчості доводив належність українського письменства до світового культурного процесу.

Аналогічні мотиви та образи простежуються у творчості М. Маркевича та Ф. Шиллера. Подаючи власне трактування фольклористичної творчості, вони проектували її на національні історичні події, на долю рідного народу. Тематична схожість у засвоєнні художнього матеріалу позначилася й на відборі М. Маркевичем текстів західноєвропейських поетів для оригінальних переспівів. Відтінок наслідування манери письма Ф. Шиллера має низка ліричних творів М. Маркевича: «Гетьманство», «Степ», «Україна». Йдеться, з одного боку, про вагомість сюжетів з античної міфології («Боги Еллади» Ф. Шиллера) та захоплення язичницькими звичаями («Домовий», «Відьма», «Сон-трава», «Русалки», «Іван Купала» М. Маркевича). Перегукуються мотивом про

невідворотність відплати за вчинене лихо вірш «Змій» М. Маркевича та балада «Івікові журавлі» Ф. Шиллера.

У романтичних піснях М. Маркевича та Г. Гайне домінують близькі любовні та філософсько-медитативні мотиви. У творах «Книга пісень» Г. Гайне та «Елегії. Єврейські мелодії» М. Маркевича наскрізними є романтичні образи жіночої краси у пов'язанні з мотивом втрати. Наявні в творчості Г. Гайне й М. Маркевича і фантастично-романтичні балади – поетичні історії, де фігурують демони, «зелені жінки», чарівниці, привиди та інші надприродні персонажі («Русалки М. Маркевича», «Лорелай» Г. Гайне). Важливу роль у «Книзі пісень» Г. Гайне та збірках «Елегії. Єврейські мелодії», «Українські мелодії» М. Маркевича відіграє природа, яка набуває рис повноправної дійової особи.

Висновки. Зіставлення творів М. Маркевича, А. Міцкевича, Т. Мура, Дж. Байрона, Ф. Шиллера та Г. Гайне дало змогу обґрунтувати типологічне зближення європейської та української народно-фольклорної течії романтичної поезії. З одного боку, поети-романтики оперували практично ідентичним набором поетичних кодів. З-поміж них вирізняються такі, як а) зображення буденних речей у незвичному вигляді; б) написання творів адаптованою до поетичних смаків мовою середніх та нижчих прошарків суспільства; в) добір тематики, пов'язаної з життям простих людей; в) «природна інтонація» в описах дійсності. З другого боку, вони розробляли жанри романтичної балади та романтичної пісні, що мали самобутнє звучання. Аналіз зразків цієї жанрової моделі виявив різні комбінування фольклорної та літературно-пісенної традицій. Деякі з них, як-от включення народнопісенної поезики в елегію чи романс, типологічно подібні. Проте пісні-елегії притаманні лише українському романтизмові. Західноєвропейські та українські поети-романтики пісенно обігравали сюжети балад, легенд, переказів та повір'їв. При цьому вони акцентували увагу не на діях, а на почуттях та емоціях людини. Присутня тут і суголосність романтично-пісенних роздумів про життя, віру, надію, творчість, природу. Однак, у пейзажно-романтичних піснях поетів Західної Європи домінує романтичний концепт природи, а в українських – фольклорна кон-

цепція взаємодії людини з природою. У цьому виражається своєрідність творчості М. Маркевича.

Специфічні риси національних культур та індивідуально-авторські особливості письма привели до утвердження відмінностей художніх моделей, які й надали своєрідності й оригінальності поезії народно-фольклорної течії романтизму Т. Мура, Г. Гайне, Ф. Шиллера, А. Міцкевича, А. Метлинського, Л. Боровиковського та М. Маркевича. Типологічні ж збіги в західноєвропейській та українській романтичній поезії свідчать про спільний вектор розвитку літературних явищ у першій половині XIX ст.

Література

1. Айзеншток І. Українські поети-романтики / Ієремія Айзеншток // Українські поети-романтики 20 – 40-х років XIX ст. – К. : Дніпро, 1968. – С. 7 – 64.
2. Апанович О.М. Гетьман Мазепа – будівничий української культури / Олена Михайлівна Апанович // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 85 – 89.
3. Белинский В.Г. История Малороссии Николая Маркевича / Виссарион Григорьевич Белинский // Отечественные записки. – 1843. – Т. 28. – С. 1 – 18.
4. Будний В. Порівняльне літературознавство / Василь Будний, Микола Ільницький. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
5. Грушевській А. Маркевичь (Изъ прошлого украинской литературы и историографии) / Алексей Грушевській // Журнал Министерства народного просвещения. – 1911. – № 1, отд. 11. – С. 59 – 141.
6. Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму : проблема національного й інтернаціонального / Теофіль Комаринець. – Л. : Вища школа, 1983. – 223 с.
7. Косачевская Е.М. Маркевич Н.А. (1804 – 1860) : Жизнь и деятельность украинского историка, этнографа, фольклориста и поэта / Евдокия Михайловна Косачевская. – Ленинград : Изд-во Ленинградского унив., 1987. – 277 с.
8. Крижанівський С. «Украинские мелодии» М. Маркевича в початках українського романтизму XIX ст. / Степан Крижанівський // Сучасність. – 1993. – № 2. – С. 145 – 154.
9. Маркевич Н.А. Стихотворения. Элегии. Еврейские мелодии / Николай Андреевич Маркевич. – М., 1829. – 71 с.
10. Маркевич Н.А. Украинские мелодии / Николай Андреевич Маркевич. – М. : Тип. Августа Семена, 1831. – 155 с.
11. Наєнко М. Романтична епоха і друге відродження. Романтизм : [Львівська романтика (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Микола Устиянович)] / М. Наєнко // Художня література України. Від міфів до модерної реальності. – К. : Просвіта, 2008. – С. 248 – 255.

12. Наливайко Д. Інтродукція / Дмитро Наливайко // Національні варіанти літературної компаративістики. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2009. – С. 5 – 18.
13. Ясь О.В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади «Истории Малороссии» Миколи Маркевича / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 27 – 42.
14. Day A. Romanticism / Aidan Day. – London : Routledge, 1996. – 217 p.
15. Izenberg G.N. Impossible individuality : romanticism, revolution, and the origins of modern selfhood, 1787 – 1802 / Gerald N. Izenberg. – Princeton, N.J. ; Oxford : Princeton University Press, 1992. – 356 p.

Мельник Оксана. Поэтикальные особенности творчества украинских романтиков в компаративном срезе славянских литератур. В статье идетя о сущности типологических измерений и поэтикальных особенностей творчества Николая Маркевича как представителя украинского романтизма первой половины XIX века. Исследование выполнено с использованием компаративного метода: сопоставлена специфика проявления главных признаков этого литературного направления в украинской и остальных литературах периода романтизма. Это позволяет глубже познать общие закономерности развития европейской и украинской литературных систем.

Ключевые слова: романтизм, эволюция, типология, поэтика, национальная культура.

Melnyk Oksana. The poetical features of the works Ukrainian romanticists in the comparative aspect of Slavic literatures. The article examines the essence of the typological dimensions and poetical features of Mykola Markevych's artistic manner as a representative of Ukrainian romanticism of the first half of the nineteenth century. The study involves the comparative method: the specific manifestation of defining characteristics of this literary movement in the Ukrainian and other literatures of the Romanticism period are compared. It helped to understand deeper the general trends in the development of European and Ukrainian literary systems.

Key words: Romanticism, evolution, typology, poetics, national culture.